

ŻYWE
OGNIWA

WYBÓR TEKSTÓW
POLSKICH ETNOGRAFEK
(1888–1939)

Anna Nadolska-Styczyńska

**ZAMIAST WSTĘPU...
ZNANE, CENIONE, POMIJANE, ZAPOMNIANE...
RZECZ O PREKURSORKACH POLSKIEGO MUZEALNICTWA
O TEMATYCE ETNOGRAFICZNEJ
(1888–1939)**

WPROWADZENIE

Przedstawiana Państwu publikacja jest antologią tekstów dotyczących polskiego muzealnictwa o charakterze etnograficznym¹, powstałych w latach 1888–1939, których

¹ Określenie „etnograficzny” jest potocznie w Polsce kojarzone z nauką, która opisuje kulturę wsi, i to wsi tradycyjnej w charakterze. Jednak nie wszyscy badacze ograniczają zakresy etnografii do tej problematyki, uznając ją za dyscyplinę zajmującą się, w wielkim uproszczeniu, kulturą i człowiekiem jako jej twórcą. Bada ona bowiem w różnorodny sposób rozmaite, bardzo liczne aspekty kultury, jej podobieństwa i zróżnicowanie, mechanizmy przemian itd. Tę głęboko humanistyczną dziedzinę wiedzy określa się rozmaicie: etnografia, etnologia i antropologia kulturowa, antropologia społeczna. Te różnorodne nazwy i ich zakresy semantyczne są powiązane ściśle z tradycją nauki o kulturze powstającej w poszczególnych krajach. Niektórzy badacze, tak dawniej, jak i dzisiaj, rozróżniają zakresy zainteresowań poszczególnych wymienionych obszarów, na przykład: etnografia uważana bywała za naukę opisową, etnologia za dyscyplinę porównawczą, antropologia kulturowa za dyscyplinę teoretyczną, a antropologia społeczna za naukę badającą społeczne mechanizmy kultury. Kolejni wyróżniali etnologię jako naukę o kulturach pozaeuropejskich, a etnografię jako naukę o kulturach „miejscowych” (co jest nieco zbliżone do niemieckich określeń *Völkerkunde* i *Volkskunde*). Inni traktowali i traktują te nazwy jako synonimy, stosując je wymiennie lub wybierając jedną i traktując ją maksymalnie szeroko. Problem ten nie jest li tylko problemem praktycznym i wywołuje od lat gorące dyskusje dotyczące istoty, zakresów i charakteru naszej dyscypliny. Pisze o tym wielu autorów, także Janusz Barański w publikacji: *Etnologia w erze postludowej. Dalsze eseje antyperyferyjne*, Seria Anthropos, Kraków: Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2017.

W tym opracowaniu pojawia się także określenie „ludoznawstwo”. Określamy nim wiedzę i działania poprzedzające tworzenie się dyscypliny zwanej etnografią/etnologią, skupiające uwagę głównie na kulturze ówczesnego środowiska wiejskiego. Dla potrzeb niniejszego

autorkami były kobiety: ludoznawczynie, etnografki/etnologizki oraz przedstawicielki innych specjalności organizujące muzea i muzealne działy etnograficzne, pracujące w tych placówkach, a także propagujące idee ich tworzenia. Antologia przybliży aspekty polskiego muzealnictwa nieznanego szerszemu gronu czytelników. Publikację tekstów autorstwa kobiet uznałam za sprawę ważną i traktuję jako swoistą formę wyrazów wdzięczności za ich trud, pasję i zasługi dla rozwoju naszych muzealnych zbiorów etnograficznych i ich popularyzacji.

Problematyka związana z osiągnięciami i publikacjami autorstwa kobiet powiązanych z uczelniami i katedrami tworzącej się w Polsce dyscypliny jest w ostatnich latach dość często podejmowana. Mowa w nich o ich osiągnięciach badawczych, kolekcjonerskich czy artystycznych². Ni-

wstępu stosuję nazwę „ludoznawczyni” dla określenia osoby niebędącej z wykształcenia i zawodu etnografką, a z zamiłowania i zainteresowań tworzącą kolekcje i wystawy o tematyce etnograficznej. Kobiety związane zawodowo z katedrami etnografii lub etnologii, albo z muzeami z nazwy etnograficznymi uznaję za przedstawicielki dyscypliny naukowej etnografia-etnologia. Warto wspomnieć, że ze względu na rozmaite nazwy tej dyscypliny nadawane jej w pozapolskich ośrodkach badawczych kobiety studiujące na uniwersytetach brytyjskich czy amerykańskich są uznawane za przedstawicielki antropologii kulturowej lub społecznej. *Etnologia polska między ludoznawstwem a antropologią*, red. Aleksander Posern-Zieliński, Poznań: Wyd. Druwa, 1999; Zbigniew Jasiewicz, *Początki polskiej etnologii i antropologii kulturowej (od końca XVIII wieku do roku 1918)*, Poznań: Wydawnictwo Instytutu im. Oskara Kolberga, 2011.

² Grażyna Kubica i Katarzyna Majbroda (red.), *Obserwatorki z wyobraźnią. Etnograficzne i socjologiczne pisanstwo kobiet*, Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Uniwersytet Wrocławski, 2014; Projekt poświęcony sylwetkom polskich kolekcjonerek: <http://herstorie.pl/archiwum-historii-kolekcjonerek/> (dostęp 2.05.2022); Grażyna Kubica, *Maria Czaplicka: płeć, szamanizm, rasa. Biografia antropologiczna*, Kraków: Wyd. Anthropos, 2015.

Ponadto wiele z publikacji dotyczących ogólnie działalności i dziejów polskich twórców muzeów zawiera ciekawe teksty dotyczące

niejsza publikacja wpisuje się zatem w najnowsze obszary zainteresowań dotyczące historii naszej dyscypliny. Jednak jak już wspomniałam, zakresy i charakter tych muzealnych działań nie są do dzisiaj dostatecznie opisane. Bardzo cenne pod względem źródłowym są tutaj kolejne tomy *Słownika polskich ludoznawców i etnografów*³ pozwalającego odszukać biografie i informacje dotyczące kobiet mających swój udział w tworzeniu pierwszych muzealnych kolekcji etnograficznych, a bogatym, chociaż ciągle niedocenionym źródłem wiedzy – muzealne archiwa naukowe i biblioteki.

Dzisiejsze muzea są typowym przykładem instytucji zatrudniających znaczne grupy kobiet. Jednak z moich obserwacji i doświadczenia wynika, że nie do końca doceniamy efekty ich pracy. Muzealnicy⁴, mimo że poświęcają

kobiet i ich znaczenia dla polskiego muzealnictwa: Tomasz F. de Rosset, Aldona Tolysz, Małgorzata Wawrzak (red.), *Studia o muzealnej pamięci na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej do roku 1918*; Toruń: Wyd. UMK, 2020; Tomasz F. de Rosset, Michał F. Woźniak, Ewelina Bednarz Doiczmanowa (red.), *Muzeum w kulturze pamięci Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Antologia najwcześniejszych tekstów*, t. 2, red. Tomasz F. de Rosset, Michał F. Woźniak, Ewelina Bednarz Doiczmanowa, Toruń: Wyd. UMK, 2020.

³ Dotychczas ukazało się sześć tomów tego wydawnictwa: *Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne*, t. 1–6, 2002–2020. Pierwszy tom był publikacją Wydawnictwa Naukowego DWN oraz Oddziału Krakowskiego Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego. Od tomu II publikacja ukazuje się w ramach serii „Archiwum Etnograficzne” Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego: <https://ptl.info.pl/57> (dostęp 10.06.2022).

⁴ Termin „muzealnik” jest od kilku już lat tematem żywych dyskusji dotyczących tak jego znaczenia, jak i specjalności osób zaliczanych do tej grupy zawodowej. Generalnie przyjmuje się, że są to pracownicy muzeów realizujący ich zadania merytoryczne. Dysputy dotyczą grupy edukatorów, konserwatorów i realizatorów innych działań muzealnych niezbędnych, chociaż pochodnych w odniesieniu do kolekcjonerstwa i działalności naukowo-badawczej.

W dalszej części wstępu ze względu na granice czasowe przyjęte dla antologii, a obejmujące także okres pierwszych działań

tym instytucjom swoją wiedzę, doświadczenie i zaangażowanie, wykonując codzienną niełatwą i odpowiedzialną pracę z zapałem, cierpliwością i profesjonalizmem, pozostają często jakby w drugim rzędzie wydarzeń oficjalnych. Tymczasem można w moim odczuciu zaryzykować tezę, że „polskie muzea kobietami stoją”. Statystyki z roku 2019 podają, że we wszystkich polskich muzeach, także sztuki, archeologicznych, wojskowości, techniki itp., mężczyźni stanowili 41,7%, a kobiety 58,3%⁵ kadry (dane te obejmują także stanowiska pomocnicze i administracyjne oraz techniczne). W naszej dyscyplinie – etnografii/etnologii – ta różnica także widoczna jest bardzo wyraźnie. W efekcie, jak można wnioskować z danych dostępnych na stronach internetowych poszczególnych muzeów pawilonowych posiadających w swojej nazwie słowo „etnograficzne”, na ponad 190 osób zatrudnionych w tzw. działalności podstawowej (realizującej merytoryczne działania muzeum) jedynie czterdzieści cztery to mężczyźni, co stanowi niecałe 23% obsady⁶. Natomiast stosunek liczby kobiet i mężczyzn

o charakterze kolekcjonerskim i muzealnym, używam tego określenia w znacznie szerszym rozumieniu, w odniesieniu do grupy osób, które pracowały w muzeach lub na rzecz organizacji tych placówek.

⁵ Raport Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zabytków: *Muzea w 2019 roku*, www.statystykamuzeow.pl (dostęp 15.05.2022), s. 42.

⁶ Powyższe dane są efektem przeglądu stron internetowych wyłącznie muzeów państwowych, posiadających w swojej nazwie wyraz „etnograficzne” oraz wydzielone kolekcje etnograficzne w postaci działów lub oddziałów: Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie, Muzeum Etnograficzne w Krakowie, Muzeum Etnograficzne w Toruniu, Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi, filie i działy muzeów narodowych: Muzeum Etnograficzne w Gdańsku, Muzeum Etnograficzne w Poznaniu i Muzeum Etnograficzne we Wrocławiu oraz Muzeum Narodowe w Szczecinie, a także muzea będące oddziałem muzeum regionalnego: Muzeum Etnograficzne we Włocławku, Muzeum Etnograficzne w Rzeszowie, a także Muzeum Historyczno-Etnograficzne w Chojnicach.

w kategorii zajmowania przez przedstawicieli obu płci stanowisk kierowniczych jest odwrotny⁷. Tutaj kobiety są zdecydowaną mniejszością. Nieco inaczej być może proporcje te rozkładają się w muzeach na wolnym powietrzu, ale wiele z tych instytucji nie podaje na stronach internetowych składu osobowego poszczególnych działów, co uniemożliwia uzyskanie potrzebnych danych. Nie ma to jednak większego znaczenia, bowiem nie o szczegółowe wyliczenia i liczby tutaj chodzi. Wspomniane dane potwierdzają jedynie pewną generalną tendencję częstszego podejmowania pracy w muzeach etnograficznych przez kobiety, a nie mężczyzn⁸, i dość rzadkiego powierzania im stanowisk kierowniczych⁹. Wyliczenia powyższe mają charakter absolutnie orientacyjny i nie roszczę sobie prawa do wyciągania żadnych szerszych wniosków w tym zakresie. Chodzi mi jedynie o zasygnalizowanie pewnych zauważalnych prawidłowości.

⁷ Obecnie w tej grupie instytucji kobiety bywają kierownikami działów etnograficznych i edukacyjnych. Jednak zaledwie trzy są kierownikami oddziałów muzeów narodowych, których dyrektorami są mężczyźni. W początkach lat 2000 te proporcje były nieco inne, bowiem etnografki kierowały także Muzeum Etnograficznym w Krakowie i Muzeum Etnograficznym we Włocławku.

⁸ Zapewne podobnie wygląda to w muzeach skansenowskich, chociaż tam z przyczyn oczywistych (dość duże nagromadzenie spraw budowlanych, rolniczych, hodowlanych) chętnie zatrudniani są także mężczyźni. Z moich wieloletnich nieformalnych obserwacji wynika, że w muzeach na wolnym powietrzu często pracują małżeństwa, co jest w pełni zrozumiałe, chociażby z powodu konieczności zamieszkiwania w pobliżu placówki leżącej zazwyczaj poza większymi ośrodkami miejskimi.

⁹ Być może znacznie rzadziej decydują się one na start w konkursach na te stanowiska. Przyczyny takiego stanu rzeczy oraz tak znacząca przewaga liczebna kobiet w polskim muzealnictwie etnograficznym to kolejny ciekawy temat wart podjęcia w badaniach nad muzeami reprezentującymi naszą dyscyplinę.

Kobiety a pierwsze polskie kolekcje muzealne o tematyce etnograficznej

W tak skromnym objętościowo tekście nie sposób choćby w skrócie omówić dziejów polskiego muzealnictwa o charakterze etnograficznym. Zainteresowanych odsyłam zatem do licznej literatury przedmiotu. Warto jednak pamiętać o korzeniach i ideach towarzyszących powstawaniu tych muzeów. U źródeł ich tworzenia w ostatnich dekadach XIX w. leżała chęć zachowania tradycyjnej kultury wsi powiązana z ideą poszukiwania korzeni kultury narodowej. Zbierano zatem elementy najstarsze, starając się zachować je dla potomnych. Początkowo skupiano się na folklorze, wierzeniach i zachowaniach obrzędowych, ale stopniowo poszerzono działania o kolekcjonowanie przykładów „ludowego zdobnictwa” oraz obiektów ilustrujących życie codzienne mieszkańców wsi.

Pierwsze tego typu placówki powstawały z inicjatywy ludoznawców – badaczy pokrewnych dyscyplin – geografów, historyków, podróżników, a także reprezentantów towarzystw społecznych (np. Towarzystwa Tatrzańskiego¹⁰, Towarzystwa Muzeum Tatrzańskiego, Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego¹¹), stowarzyszeń naukowych (w tym

¹⁰ Towarzystwo Tatrzańskie było twórcą Muzeum w Kuźnicach. https://z-ne.pl/t,haslo,3292,muzeum_tatrzańskie_tt_w_kuźnicach.html (dostęp 15.05.2022).

¹¹ Nazwy towarzystw ulegały w miarę upływu lat modyfikacjom. Z połączenia Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego (pierwotnie Towarzystwo Krajoznawcze) oraz Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego (pierwotnie Towarzystwo Tatrzańskie) utworzono w roku 1950 Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze. Do tego czasu z inicjatywy obu organizacji powstało ponad 160 muzeów; Franciszek Midura, *Muzea Regionalne Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego*, „Muzealnictwo” 1992, nr 3, s. 23–28.